

Guillem Cunill

Enguany es commemora el setè centenari de la mort del *sommo poeta* florentí Dante Alighieri (va morir l'any 1321 a Ravenna), un escriptor conegut sobretot per ser l'autor de la *Commedia* —batejada més tard com a *Divina commedia* pel també cèlebre escriptor Giovanni Boccaccio, comentarista de l'obra de Dante—, una obra fonamental de la cultura occidental. I com que les efemerides literàries sempre són una bona excusa per tornar a visitar un autor —i afortunadament podem visitar Dante de moltes maneres diferents, perquè la influència de la seva obra arriba fins als nostres dies i abasta totes les branques artístiques—, aquí em proposo de resseguir el diàleg en forma de traducció que han mantingut la cultura catalana i Dante Alighieri.

Les traduccions de la *Comèdia*

Les traduccions catalanes més conegudes de Dante són tres, i totes tres de la *Comèdia*: la medieval d'Andreu Febrer, la de Josep Maria de Sagarra de mitjan segle xx i la més recent de l'escriptor i traductor Joan Francesc Mira. Tanmateix, hi ha un seguit de traduccions d'aquesta obra publicades al llarg del nou-cents que són poc conegudes i que han caigut injustament en l'oblit, eclipsades per la qualitat de les traduccions canòniques. Vegem-les totes.

La traducció medieval d'Andreu Febrer és la primera que va traslladar el text dantesc conservant la *terza rima* a una llengua romànica. Acabada el 1429, és la tercera traducció que es va fer del poema, just després de la castellana d'Enrique de Villena (1428) i la llatina de Giovanni da Serravalle (1417), totes dues en prosa i amb comentaris. Quan va traduir la *Divina comèdia* —és una traducció íntegra—, Febrer era cortesà d'Alfons el Magnànim i, com era d'esperar en un home de la seva posició, tenia un gran coneixement tant de la tradició trobadoresca com de les novetats poètiques d'aleshores, que poua en la seva poesia: hi trobem traces d'Arnaut Daniel, i altres trobadors, com també de poetes com Guillaume de Machaut o Dante Alighieri. Febrer també aboca aquest coneixement en la traducció de la *Divina comèdia*, amb una llengua poètica amb ressons de l'italià, l'occità i el francès. D'altra banda, si bé moltes traduccions medievals eren en prosa i solien ampliar el text del qual partien, Febrer devia considerar que Dante era una autoritat que calia respectar i, per això, la seva traducció és molt literal: sempre que pot conserva la construcció del vers, l'estrofa, les rimes i els recursos poètics originals. La literalitat de la traducció de Febrer ha estat tradicionalment objecte de crítiques, si bé estudis recents en fan una altra valoració, contextualitzada en el seu moment històric i literari. L'últim aspecte destacable de la traducció és que Febrer, que escrivia en un català aprovençalat la poesia pròpia, atorga al català la categoria de llengua literària: tal com se'n diu al colofó de l'únic manuscrit que ens ha pervingut, tradueix «de rims vulgars toscans en rims vulgars catalans».

Després d'aquesta traducció, la literatura catalana no en va veure cap altra fins quatre segles més tard, el 1908, de la mà d'Antoni Bulbena Tosell, un escriptor especialment conegut a casa nostra per les seves traduccions al català del *Quixot*. En el proleg de la seva traducció en prosa, Bulbena explica que ha traduït aquesta obra perquè considera que ningú no hauria d'ignorar aquesta lectura, i avisa també que en redueix el contingut, però que conserva tota la

poeticitat del text original. En efecte, el traductor trasllada el viatge sencer del pelegrí i els guies que es va trobant pels tres universos ultramundans, però elimina les trobades particulars amb els personatges que topa, exceptuant els més coneguts. D'altra banda, aquesta intenció de respectar el text original que expressa al pròleg no sempre es plasma en la traducció, perquè sovint la veu del traductor es fa molt palesa i vela la de l'autor original. Segurament hi deu influir el fet que el traductor s'hagi decantat per la prosa, seguint la petja, que ell mateix reconeix, de l'*Enfer* d'Antoine de Rivarol (1785).

Pocs anys més tard, el noucentisme i la tasca de fixació de la llengua de Fabra faran de les traduccions un pal de paller en la missió d'aconseguir que la llengua catalana torni a ser una llengua de cultura. Creien que d'aquesta manera es podrien omplir els nombrosos buits que havia deixat la literatura pròpia durant els segles anteriors i, a més, crearien l'ocasió d'explotar totes les possibilitats d'aquella llengua acabada de normativitzar. I el 1921, amb la commemoració del sisè centenari de la mort de Dante —una celebració que va tenir unes implicacions culturals importantíssimes a Catalunya—, els escriptors es van adonar que, si bé la cultura catalana disposava de la monumental traducció d'Andreu Febrer, encara no hi havia cap traducció escrita en la llengua literària de l'època. En aquest context dels anys vint, doncs, van sorgir tres traduccions més de la *Commedia*; no obstant això, cap d'aquestes tres no va acabar de complir les expectatives del moment. A més, també van aparèixer en premsa traduccions d'algun cant, sigui d'un passatge o d'un cant sencer, de la mà dels escriptors o intel·lectuals següents: Joaquim Ruyra, Josep Franquesa i Gomis, Antoni Rubió i Lluch, Miquel Costa i Llobera i Francesc Matheu, així com passatges de les traduccions que tractarem a continuació.

La traducció en vers íntegra d'Antoni d'Espona i de Nuix ha romàs inèdita, més enllà de dos cants publicats a la premsa, i malauradament la traducció completa no ens ha pervingut. La família d'Espona va voler que després de la seva mort la traducció es publicués, però la Secció Filològica va decidir no fer-ho perquè des del punt de vista literari no exemplificava prou el moviment cultural que vivia el país. D'una banda, sorprèn que no es publicués, perquè la va corregir Ramon d'Alòs-Moner, un italianista i dantista important de la Secció Filològica; de l'altra, és comprensible que la rebutgessin si es té en compte que la traducció és de factura renaixentista i està escrita en una ortografia prefabriana, un model de cultura que el noucentisme imperant de l'època volia superar.

La traducció de Narcís Verdaguer i Callís és, en certa manera, el contrari de la traducció del seu col·lega —recordem que Espona i Verdaguer i Callís formaven part de l'Esbart de Vic. Si una era completa i conservava els decasíl·labs encadenats però rebutjava la llengua normativitzada, l'altra era incompleta —Verdaguer i Callís només va arribar a traduir l'*Infern* i el *Purgatori* perquè va morir abans de poder acabar l'obra; la traducció es va publicar postumament l'any 1921— i estava traduïda en versos blancs, això sí, escrits segons la normativa de l'Institut. Cal tenir en compte que Verdaguer i Callís, cosí del poeta nacional Jacint Verdaguer i dirigent important de la Lliga Regionalista, reunia les qualitats tant literàries com simbòliques —és a dir, polítiques— per fer una traducció que satisfés tothom, però va acabar sent un intent fallit. Aquesta traducció, entre totes les que s'havien publicat fins aleshores, va ser la que va tenir més bona acceptació a l'època, gràcies al seu component programàtic: el text, tal com diu la citació dantesca que encapçala la traducció, mostra «ció che potea la lingua nostra». Ara bé, la crítica no va veure amb bons ulls que no fos completa i que fos traduïda en vers blanc, per la qual cosa la va qualificar de monòtona.

L'última d'aquest seguit de traduccions oblidades és la de Llorenç de Balanzó i Pons, publicada entre el 1923 i el 1924. L'acollida d'aquesta traducció encara va ser més freda que la de les anteriors perquè, un cop més, no encaixava amb el gust de l'època: la llengua literària medievalitzant de Balanzó, que no acceptava la modernitat de la normativització fabriana, no va acabar de fer el

pes. Sigui com sigui, una de les virtuts evidents que té el text de Balanzó és que ens ofereix dues versions —en vers i en prosa— de l'obra. En la versió en vers, el traductor conserva l'esquema mètric del poema, en detriment del contingut, perquè de vegades s'allunya del que diu Dante. En la versió en prosa, tal com se'n explica al proleg, també intenta mantenir el ritme de la poesia en la prosa, però la veritat és que sovint, alliberada de la cotilla mètrica, es limita a glossar millor el sentit del vers dantesc.

La traducció que finalment va reunir tant les qualitats poètiques necessàries per traduir la *Divina comèdia* com el simbolisme politicocultural que buscava l'elit intel·lectual va ser la de Josep Maria de Sagarra. La traducció es va començar a publicar l'any 1935 al diari *La Veu de Catalunya*, l'òrgan d'expressió de la Lliga Regionalista, perquè la traducció estava patrocinada per Francesc Cambó. La Guerra Civil, però, va truncar provisionalment aquesta empresa un any més tard perquè Sagarra va haver d'exiliar-se. A França va poder revisar i acabar la traducció, aquesta vegada amb el mecénatge directe de Cambó. Havent obtingut l'autorització de la censura franquista, l'editorial Alpha primer va publicar la traducció en format de bibliòfil (en tres volums, entre 1947 i 1951), una edició de luxe que pocs es podien permetre. No gaire temps més tard, i seguint la voluntat de Cambó d'oferir la traducció al públic majoritari, es va publicar en format corrent, primer en tres volums (entre el 1950 i el 1952) i després en un únic volum (1955). El text és d'una qualitat poètica innegable: conservant la *terza rima*, Sagarra aconsegueix un vers extremament rítmic i intenta ser fidel al text dantesc amb la llengua poètica pròpia. Per l'ús de certes estratègies versificadores i poètiques que també aplica a la seva poesia pròpia, la crítica de l'època va considerar —i hi ha alguns autors que encara ho consideren— que havia imprès massa el seu segell personal en la traducció. D'altra banda, el traductor també va escriure unes postil·les per a cada cant, seguint la tradició comentarista de Dante: són uns textos en què, més enllà de posar llum a certs passatges, valora el text dantesc i fa aportacions molt interessants (per exemple, explica el seu parer en certes interpretacions o justifica per què ha optat per certes solucions de traducció).

Finalment, l'última traducció catalana de què disposem de la *Comèdia*, publicada l'any 2000, és la de Joan Francesc Mira. El proleg, escrit pel traductor mateix, és destacable en tant que ens explica, entre d'altres coses, la lectura personal que fa de l'obra, la qual influeix inevitablement en la traducció: segons Mira, la *Divina comèdia*, més enllà d'un poema, és essencialment una narració d'un viatge en vers. Per tant, Mira busca un text que sigui «natural», no pas artificios i retòric, i amb uns versos «elàstics», no pas amb una mètrica rigorosa. Juga amb els ritmes del vers, deixa les rimes espontànies que li van apareixent al llarg del text i fa rimar els últims quatre versos de cada cant, com a reminiscència de la *terza rima*. Mira creu que aquesta és la manera més factible de fer arribar l'obra a un lector actual, sense que el text es faci feixuc. Sens dubte, a aquesta lectura més fluida també hi ajuda que el traductor hagi acompanyat els cants amb notes a peu de pàgina i amb un breu davantal al principi de cada cant. Mira acaba el proleg reivindicant la llengua catalana, tal com fa Verdaguer i Callís: si el traductor del segle XX volia demostrar que en català també es podia traduir la *Divina comèdia*, el traductor del segle XXI fa una clara afirmació a favor de la unitat lingüística.

Les traduccions de la *Vida nova* i les *Rimes*

Amb el preraphaelisme i el modernisme, la intel·lectualitat catalana, abans d'interessar-se per l'obra magna de Dante, es va fixar en una seva obra de joventut i, en concret, en la figura de Beatriu. Es en aquest context que Manuel de Montoliu va traduir la *Vida nova*, publicada el 1903, la primera traducció que respectava la forma del *prosimetrum* italià en una llengua de la península Ibèrica. Montoliu escriu un proleg en què explica que llegeix l'obra des de l'al·legoria: pensa que Beatriu és una barreja de dona real i símbol (tot i que no acabà de precisar de què). A més, explica que ha intentat ser fidel al text dantesc —tant lèxicament, en les paraules en posició de rima, com rítmicament,

en la construcció dels versos i en el trasllat de les formes mètriques— i, per tant, la traducció és, segons el traductor, «quasi literal». Aquesta literalitat l'aconsegueix mitjançant l'ús de paraules de la llengua antiga, més semblants al toscà dantesco, però la qual cosa creu que és possible que el qualifiquin d'«arcaic i amanerat», però ell té el convenciment que ha aconseguit una llengua «culta i elegant».

Amb més d'un segle de diferència, enguany s'han publicat dues traduccions íntegres de la *Vida nova*, que responen a dues maneres complementàries d'encarar-se al text de Dante. D'una banda, la traducció de Rossend Arqués té un enfocament més aviat filològic: opta per una traducció literal, respectant els recursos retòrics del text, amb una llengua literària entenedora i actual. En la part en prosa respecta el desenvolupament de la frase dantesca original, i homés actualitza aquells termes una traducció literal dels quals en trairia el sentit original, del tipus *gentile* per *noble*. En les parts en vers el traductor conserva l'hendecasil·lab italià per mitjà del decasil·lab, però no en conserva la rima, la qual cosa li permet seguir de prop el sentit del text dantesco. Aquesta voluntat filològica també es fa evident en les notes abundants i aclaridores, la bibliografia i el proleg, en què presenta i contextualitza extensament l'obra. D'altra banda, la traducció de M. Angels Gardella té un enfocament més aviat literari: opta per un català més clàssic, que dialoga amb la traducció de Montoliu, i tradueix la part en vers conservant la rima i el ritme dels hendecasil·labs dantescos. En la part en prosa ha optat per la fluïdesa i la claredat del discurs, sense descuidar la poèticitat del text (l'exemple de *donna schermo* per *dona ventalla* és prou eloqüent). La traductora també ha anotat la traducció amb notes sintètiques, que fan el text més llegidor. La presentació de la traductora, en què contextualitza l'autor i l'obra i n'explica l'argument, i el proleg escrit per Raimon Arola, en què reflexiona al voltant del binomi Beatriu-amor, donen claus de lectura per interpretar alguns elements de l'obra.

Les altres traduccions de la primera meitat del segle XX només traslladen alguns poemes esparsos de Dante. Al primer número de la revista *Lletres de Girona*, publicat l'abril del 1907, hi van aparèixer quatre fragments de poemes de la *Vida nova* traduïts per Joan Maragall. Més endavant, l'any 1912 es va publicar una traducció castellana del text, feta per Lluís-Carles Viada i Lluch, amb un apèndix al final en què hi havia poemes de l'obra traslladats per altres traductors, vint-i-set dels quals són en català. Els autors són més o menys coneguts i més o menys eclèctics: hi ha des de poetes i estudiosos de renom fins a escriptors que feien de la poesia la seva activitat del diumenge, i, per tant, també és normal que les traduccions siguin de qualitat desigual. Els autors presents en aquest volum són Ramon Bassegoda, Josep Carner, Antoni d'Espona, Josep Franquesa i Gomis, Artur Masferrer i Colomer, Francesc Matheu, Manuel de Montoliu, Magí Morera i Galícia, Mateu Obrador i Bennàssar, Pere Riera i Riquer, Alexandre de Riquer, Antoni Rubió i Lluch, Vicenç Solé de Sojo i Lluís-Carles Viada i Lluch. Finalment, amb motiu de la commemoració dels sis-cents anys de la mort de Dante, a part de les traduccions d'algun cant de la *Comèdia*, també van aparèixer publicats versos de la *Vida nova* —Joaquim Ruyra, Josep Maria Rovira Artigas, Juli Vila Ortiz i Francesc Matheu— i de les *Rimes* —Josep Lleonart i Josep Carner.

L'última traducció de què disposem de les *Rimes* ve de Miquel DescLOT, en un llibre intitulat *Saps la terra on floreix el llimoner?* (1999), que és un recull de poesies de Dante, Petrarca i Michelangelo. De Dante, DescLOT en tradueix les *rime petrose*, uns textos que no s'havien traduït mai abans. És una traducció molt reeixida, perquè hi aconsegueix traslladar l'hermetisme i el *trobar clus* dels versos originals i en conserva la mètrica i la rima: una tasca no gens fàcil, si es té en compte que Dante escriu una sextina i una sextina doble, aquesta última una variant de la primera, inventada pel poeta florentí mateix.

La traducció de *De vulgari eloquentia*

A diferència de les altres traduccions de què hem parlat, aquesta última obra no és de caràcter líric sinó assagístic —és un tractat sobre la validesa del vulgar

com a llengua literària—, la qual cosa comporta que el producte tingui unes característiques lleugerament diferents de les traduccions anteriors. La traducció, feta per Pep Gómez Pallarès i publicada l'any 1995, va encapçalada per una introducció escrita pel reconegut italianista Mirko Tavoni, un text que al seu torn és una traducció de l'italià, feta per Narcís Iglésias. Són més de quaranta pàgines d'introducció i contextualització de la vida de Dante i de *De vulgari eloquentia*, en què s'expliquen els punts clau per entendre l'obra. Tenint en compte les editorials que publiquen el text, entenem que la traducció està dirigida a un públic universitari, una classe de destinataris força més concret que el públic general a qui s'adrecen les editorials que han publicat les altres traduccions que hem esmentat al llarg d'aquest article. Tanmateix, Gómez no n'ha volgut fer una traducció especialitzada, sinó que, tal com ens diu la «Nota del traductor», és una traducció respectuosa amb el text original però accessible al lector actual. Aquests canvis es veuen, per exemple, en la construcció de la frase i la tria lèxica, perquè el traductor sempre opta per la solució més còmoda per al lector, és a dir, per la solució que condueixi —en paraules del traductor— a una comprensió «immediata» del text.

Conclusions breus

Com hem vist, la literatura catalana disposa d'un ventall prou extens de traduccions de l'obra de Dante, sobretot de la *Comèdia*. Hi ha traduccions que indubtablement ja formen part del canó de la història de la traducció catalana —penso sobretot en les traduccions de Febrer i Sagarra— perquè són un veritable monument a la llengua i un producte històric de gran interès. A més, Dante és un autor que continua interessant actualment: ho demostra el fet que la *Vida nova* es retradueixi. Tot i això, i sent conscient que les comparacions són odioses, no em puc estar de comparar la situació de la cultura catalana amb la de les cultures veïnes i de constatar que, a diferència de les altres, la nostra encara no disposa de tota l'obra de Dante en català: encara no s'han traduït les *Rime* completes, ni tampoc el Dante llatí —els tractats *Convivio* i *Monarchia*, les *Egloghe* i les *Epistole*— o el Dante d'atribució dubtosa —els poemes *Il fiore* i *Detto d'Amore*.

Edicions de les traduccions

Arqués, Rossend (trad.) (2021). Dante Alighieri, *Vida nova*. Barcelona: Adesiara.

Balanzó, Llorenç de (trad.) (1923-24). Dante Alighieri, *La divina comedia* (3 vol.). Barcelona: Catòlica Casals.

Bulbena Tosell, Antoni (trad.) (1908). Dante Alighieri, *La divina comedia*. Barcelona: Arthur Suarez.

Desclot, Miquel (trad.) (1999). Dante Alighieri, *Saps la terra on floreix el llimoner?*. Barcelona: Proa.

Febrer, Andreu (trad.) (1974-88). Dante Alighieri, *Divina comèdia* (6 vol.), editat per Anna Maria Gallina. Barcelona: Barcino.

Gómez Pallarès, Pep (trad.) (1995). Dante Alighieri, *De vulgari eloquentia*, amb una introducció de Mirko Tavoni. Vic: Eumo Editorial i Universitat de Girona.

Gardella, M. Àngels (trad.) (2021). Dante Alighieri, *Vida nova*, amb un pròleg de Raimon Arola. Palma: J. J de Olañeta.

Mira, Joan Francesc (trad.) (2000). Dante Alighieri, *Divina comèdia*. Barcelona: Proa.

Montoliu, Manuel de (trad.) (2021). Dante Alighieri, *La vida nova*, amb un estudi introductori de Francesco Ardolino. Barcelona: Barcino.

Sagarra, Josep Maria de (trad.) (2000). Dante Alighieri, *La divina comèdia*. Barcelona: Quaderns Crema.

Verdaguer i Callís, Narcís (trad.) (1921). Dante Alighieri, *La divina comèdia* (2 vol.). Barcelona: Altés.

Viada i Lluch, Lluís-Carles (trad.) (1912). Dante Alighieri, *La vida nueva*. Barcelona: Montaner y Simón.

Bibliografia

Ardolino, Francesco (2006). *Una literatura entre el dogma i l'heretgia: les influències de Dante en l'obra de Joan Maragall*. Barcelona: Editorial Cruïlla; Fundació Joan Maragall.

— (2021). «Figuracions beatífiques en el Modernisme». Dins: Manuel de Montoliu (trad.). *La vida nova*. Barcelona: Barcino, p. 9-40.

Arqués, Rossend (2001). «El rastre de la pantera perfumada: Dante en les poètiques catalanes de la modernitat». Dins: Rossend Arqué's i Alfons Garrigós. *Sobre el Dant*. Barcelona: Editorial Claret, p. 23-53.

— (2004). «Reescriure Dante: La *Comèdia* de Sagarra i Mira». *Reduccions: revista de poesia*, 81-82, p. 215-225.

— (2016). «La *Vida nova* de Dante a la nova Catalunya entre decadentisme i blanors burgeses. Traducció i poètica». *Anuari Trilcat*, 6, p. 3-31.

Cabré, Lluís (2007). «Andreu Febrer, "fabbro" i lector». Dins: Alan Deyermond i Barry Taylor (ed.). *From the Cancioneiro da Vaticana to the Cancionero general. Studies in Honour of Jane Whetnall*. Londres: Department of Hispanic Studies, Queen Mary, University of London, p. 103-114.

Cunill-Sabatés, Guillem (2021). «La *Divina comedia* de Sagarra y otras traducciones catalanas del siglo XX». *Insula*, 895-896, p. 29-33.

Gavagnin, Gabriella (2005). *Classicisme i Renaixement: una idea d'Itàlia durant el Noucentisme*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

Gómez Soler, Patricia Rosa (2013). *El uso ideológico de Dante Alighieri en Cataluña (1889-1921)*. Universitat d'Alacant. Tèsi doctoral. (en línia) <https://dialnet.unirioja.es/servlet/tesis?codigo=118497> [Consulta: 21 setembre 2021].

Ortín, Marcel (2004). «Las traducciones, del noucentisme a la actualidad». Dins: Francisco Lafarga i Luis Pegenaute (ed.). *Historia de la traducción en España*. Salamanca: Ambos Mundos, p. 674-694.

Parera Somolinos, Raquel (2018). *La versió d'Andreu Febrer de la Commedia de Dante. Biografia del traductor, estudi del manuscrit, anàlisi de la traducció i edició dels cants I-XX de l'Inferno*. Universitat Autònoma de Barcelona, Bellaterra. Tèsi doctoral. (en línia) <https://www.tdx.cat/handle/10803/664223#page=1> [Consulta: 20 setembre 2021].

Pujol, Josep (2014). «Dante Alighieri: la *Comèdia*». Dins: Lola Badia (dir.). *Història de la literatura catalana: literatura medieval, segles XIV-XV* (volum II). Barcelona: Enciclopèdia Catalana; Barcino; Ajuntament de Barcelona, p. 154-

